

بزه‌دیده‌شناسی قضایی (قانونی)

عباس شیری*

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۰

چکیده

بزه‌دیده‌شناسی قضایی یا قانونی^۱، شاخه‌ای از بزه‌دیده‌شناسی کاربردی است، که در صدد بررسی و تحلیل علمی بزه‌دیده خاص و یا گروهی از بزه‌دیدگان با ویژگی‌های مشترک مانند (بزه‌دیدگی سریالی یا سازمان‌یافته) به دنبال ترسیم نیم رخ بزه‌دیده، به منظور کشف حقیقت در فرآیند رسیدگی‌های کیفری و عدالت قضایی می‌باشد. در هنگام تشکیل پرونده کیفری، ارزیابی صحت و سقم اظهارات بزه‌دیده، دلایل و مدارک ارائه شده در اجرای عدالت تأثیر مهمی دارد. در ادامه تحولات بزه‌دیده‌شناسی، کشف علمی جرایم و حقوق تحقیقات جنایی اهمیت علمی پدیده بزه‌دیدگی مورد توجه قرار گرفت. تشکیل پرونده نیم‌رخ جنایی و شخصیت بزه‌دیدگان از اهم دستاوردهای بزه‌دیده‌شناسی قضایی است. کشف جرم، انجام تحقیقات، شناسایی متهم و اثبات بزهکاری وی در بسیاری موارد با بزه‌دیده ارتباط پیدا می‌کند. بزه‌دیده سرنخ مناسبی برای شناسایی و اثبات بزهکاری مرتکب خواهد بود. تا از این طریق بتوان به ترسیم نیم‌رخ جنایی بزهکاران نیز دست یابد. بزه‌دیده‌شناسی قضایی با شناسایی علت‌های بزه‌دیدگی و تقصیر بزه‌دیده، می‌تواند الگوهای مناسبی برای پیشگیری از جرم ارائه نماید. از طرفی تعیین نوع، شدت و میزان واقعی بزه‌دیدگی و متمایز ساختن

* استادیار دانشگاه تهران

ashiri@ut.ac.ir - dr.a.shiri@gmail.com

۱. بزه‌دیده‌شناسان قضایی، در خصوص هر پرونده، اظهار نظر می‌کنند و نظرات آنان مانند کارشناسان رسمی و پزشکان قانونی، می‌تواند در صدور رأی محکومیت، بی‌گناهی و ارزیابی خسارات وارده به بزه‌دیده، مؤثر در پرونده باشد.

بزه‌دیدگی‌های واقعی از دروغین نیز از اهمّ موضوعاتی است که در فرآیند تحقیقات مقدماتی و دادرسی‌های کیفری باید مورد توجه قرار گیرد. این مقاله، عهده‌دار تبیین مفهوم بزه‌دیده‌شناسی قضایی است. اهمّ موضوعات مورد بحث عبارت است از: تبیین مفهوم بزه‌دیده‌شناسی قضایی، طبقه‌بندی جرم در بزه‌دیده‌شناسی قضایی و ترسیم نیم‌رخ نگاری بزه‌دیدگان در بزه‌دیده‌شناسی قضایی خواهیم پرداخت.

کلیدواژگان:

بزه‌دیده‌شناسی قضایی، بزه‌دیدگی، تحقیقات مقدماتی، نیم‌رخ جنایی، طبقه‌بندی جرم، ارزیابی تقصیر بزه‌دیده.

مقدمه

شیوه‌های رایج تحقیقات جنایی نظیر معاینه محل، تحقیق محلی، بازرسی و کارشناسی، تحقیق از شهود و مطلعان و رویکردهای بزهکار محور به بررسی صحنه جرم، نمی‌تواند تمام ابعاد بزه‌دیدگی را ترسیم نماید و حتی در برخی موارد در اثبات بزهکاری نیز ناکام می‌ماند.^۱ ضمن اینکه شیوه‌های یادشده عملاً موجب طولانی شدن فرایند تحقیقات مقدماتی و ناامیدی بزه‌دیدگان از رسیدن به حقوق خود، تبانی بزهکاران و بزه‌دیدگان با شهود، کارشناسان و ... گردیده است.

ضرورت تحول جدی در این زمینه می‌تواند به پیشگیری از فساد در فرایند عدالت کیفری، کاهش زمان رسیدگی، اثبات بزهکاری یا بی‌گناهی متهم، میزان شدت و نوع بزه‌دیدگی کمک کند. تولد شاخه نوظهور بزه‌دیده‌شناسی قضایی (قانونی) در تحقق این اهداف تأثیر بسزایی داشته است. در یک تقسیم‌بندی می‌توان بزه‌دیده‌شناسی را به دو نوع نظری و کاربردی تقسیم نمود. مکاتب بزه‌دیده‌شناسی، نظیر بزه‌دیده‌شناسی کلاسیک، انتقادی (فمینیستی، فرهنگی و ...)، رادیکال و ... رویکردهای نظری محسوب می‌شوند.^۲ این نظریه‌ها نگاهی کلی به بزه‌دیدگان و بزه‌دیدگی ارائه می‌نمایند، هنجارمند و بعضاً ارزش‌مدار هستند. در مقابل، بزه‌دیده‌شناسی کاربردی بر یک نوع خاص از بزه‌دیدگی و بزه‌دیده معین تمرکز دارد. بزه‌دیده‌شناس قضایی (قانونی) مانند پزشک قانونی و کارشناس در یک مورد خاص وارد می‌شود و به اظهارنظر می‌پردازد. بزه‌دیده‌شناسی‌های نظری هیچ تأثیر مستقیمی بر فرایند رسیدگی و تحقیقات جنایی در یک پرونده خاص ندارد، در حالی که بزه‌دیده‌شناسی قضایی، متمرکز بر یک مورد خاص است.

۱. در این ارتباط ر.ک:

- شیرینی، عباس، نقش و جایگاه بزه‌دیده در حقوق تحقیقات جنایی، منتشره در پژوهش‌های حقوق کیفری، دانشکده حقوق، دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۲۳، صص ۱۱۳ - ۱۴۲.

- شیرینی، عباس، رفتار کرامت مدار با بزه‌دیده، اعطای اختیار در مرحله تعقیب و تحقیق، مندرج در تازه‌های علوم جنایی، جلد ۱، زیر نظر دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۹۲، صص ۴۵۸ - ۴۶۱.

۲. برای مطالعه در این ارتباط ر.ک: برجس، آلبرت و دیگران: بزه‌دیده‌شناسی نظریه‌ها و کاربردها، ترجمه دکتر حمیدرضا ملک محمدی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۵، صص ۷۵ - ۱۲۲.

در این مقاله، در بند اول به تبیین مفهوم بزه‌دیده‌شناسی قضایی، در بند دوم به طبقه‌بندی جرم در بزه‌دیده‌شناسی قضایی و در بند سوم به ترسیم نیم‌رخ‌نگاری بزه‌دیدگان در بزه‌دیده‌شناسی قضایی خواهیم پرداخت.

۱. تبیین مفهوم بزه‌دیده‌شناسی قضایی^۱

بزه‌دیده‌شناسی قضایی شاخه‌ای از بزه‌دیده‌شناسی کاربردی است^۲ که به مطالعه علمی بزه‌دیدگی و بزه‌دیدگان خاص و معین با هدف کشف حقیقت در فرایند رسیدگی‌های کیفری و عدالت قضایی، می‌پردازد. به عبارت دیگر، «بزه‌دیده‌شناسی قانونی، مطالعه قانونمند بزه‌دیدگان جرایم با هدف سرنخ‌دهی به مسائل مرتبط با پلیس علمی و تحقیق راجع به چگونگی رخ دادن جرم است.»^۳

اهمیت بزه‌دیده‌شناسی قضایی زمانی که شناسایی مرتکبان دشوار می‌باشد، بیشتر آشکار می‌شود. مثلاً در قتل‌های سریالی، در زمانی کوتاه، افراد متعددی مفقود می‌شوند و بعضاً اجساد آنان پیدا می‌شود و در مواردی هم اجساد یافت نمی‌شود. پلیس با خانواده‌های قربانیان متعدد روبرو می‌شود و واقعاً پاسخ قانع‌کننده‌ای برای آنان ندارد و حتی ممکن است با پرخاشگری به آنان پاسخ دهد. بزه‌دیده‌شناسان قانونی می‌توانند با ورود به ماجرا و بررسی صحنه جرم، یعنی

۱. به‌کارگیری اصطلاح قضایی برای واژه forensic دقیق‌تر است، زیرا اشاره به اظهارنظر بزه‌دیده‌شناسان متخصص درباره بزه‌دیده و بزه‌دیدگی خاص در جریان بررسی یک پرونده قضایی دارد. مثلاً اظهارنظر در خصوص علت قتل یک کودک، با توجه به وضعیت و موقعیت بزه‌دیده، این اظهارنظر در یک فرایند قضایی می‌باشد. همان‌طور که در جرم‌شناسی قضایی یا قانونی این اظهار نظر توسط جرم‌شناسان قضایی درباره پدیده خاص بزهکاری و بزهکار معین انجام می‌شود، ولی با توجه به موقعیت و وضعیت یک بزهکار صورت می‌پذیرد.

۲. بزه‌دیده‌شناسی تا حدود زیادی مرهون توسعه جرم‌شناسی است. به موازات تحولات جرم‌شناسی و ظهور رشته‌های جدید در آن، بزه‌دیده‌شناسی نیز به رشته‌های مختلف تقسیم می‌شود. تقسیم جرم‌شناسی به رشته‌های جرم‌شناسی نظری و جرم‌شناسی بالینی موجب گردید که بزه‌دیده‌شناسی نیز به دو رشته اصلی نظری و بالینی تقسیم گردد. جرم‌شناسی بالینی به اصلاح و درمان و بازپذیرسازی بزهکاران پرداخت. به همین ترتیب بزه‌دیده‌شناسی بالینی نیز به شناسایی دقیق آسیب‌های ناشی از جرم توجه می‌نماید. (ر.ک: تقریرات درس دکتر نجفی، «بزه‌دیده‌شناسی ۷۴-۱۳۷۳ و جرم‌شناسی بازپروری ۸۷-۸۶» تربیت مدرس)

مسائلی چون ترمیم آسیب‌های جسمی، روانی و عاطفی، موضوعاتی است که می‌توان در بزه‌دیده‌شناسی بالینی مورد بررسی قرار داد.

۳. هژبرالساداتی، ۱۳۹۵، ص ۸۶

مکانی که برای آخرین بار مقتولان مشاهده شده‌اند و مکان‌هایی که اجساد آنها یافت شده است، به سرنخ‌های مهمی دست پیدا کنند؛ مثلاً در پرونده قتل‌های زنجیره‌ای مهین قدیری، این نوع بررسی‌های بزه‌دیده‌شناسانه قضایی به شناسایی قاتل منجر گردید. به همین سبب بزه‌دیده‌شناسی قضایی با تحقیقات جنایی مرتبط می‌شود: «بزه‌دیده‌شناسی قضایی،^۱ مطالعه علمی بزه‌دیدگان با هدف موضوعات تحقیقات (جنایی) است.»^۲

طبق تعریف یادشده، بزه‌دیده‌شناسی قضایی بر تحقیقات مقدماتی، به ویژه تحقیقات جنایی متمرکز است. در نظام‌های حقوقی که تفکیک دقیق بین مراجع قضایی در تحقیقات مقدماتی و دادگاه‌ها وجود دارد، بزه‌دیده‌شناسی قضایی می‌تواند برای ضابطان دادگستری و مقامات دادرسی مفید و دارای کاربرد وسیعی باشد. «بزه‌دیده‌شناسی قانونی ... در صدد آن است تا با بررسی خصوصیات و ویژگی‌های بزه‌دیده، الگوی بزه‌دیدگی و تکرار این الگوها به نیم‌رخ جنایی بزه‌کار دست یافته و از این طریق به کمک تحقیقات جنایی پلیس و کارآگاهان بشتابد.»^۳ ولی در نظام حقوقی ایران که امکان تحقیقات مقدماتی و حتی تحقیقات جنایی توسط دادگاه‌ها نیز پیش‌بینی شده است، اهمیت بزه‌دیده‌شناسی قضایی مضاعف گردیده، می‌تواند توسط تمامی نهادهای عدالت کیفری اعم از پلیس، مقامات، دادرسی و قضات دادگاه‌ها به کار گرفته شود.^۴

1. forensic victimology.

2. Turvey, B & Petherick N.p.13, 2009.

۳. هزبرالساداتی و سلیمانی، ۱۳۹۵، ص ۸۴.

۴. روش به کار گرفته شده توسط قانون آیین دادرسی کیفری از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی قضایی مطلوب نیست. بر اساس ماده ۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲)، کشف جرم، تعقیب متهم و انجام تحقیقات در صلاحیت دادرسی است. ضابطان دادگستری طبق ماده ۲۸ همان قانون تحت نظارت و تعلیمات دادستان در کشف جرم، حفظ آثار و علائم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و تحقیقات مقدماتی اقدام می‌کنند. ولی در موارد زیر تحقیقات مقدماتی توسط دادگاه باصلاحیت انجام می‌شود:

۱- براساس تبصره یک ماده ۲۸۵ قانون یاد شده: «تحقیقات مقدماتی تمام جرایم افراد زیر پانزده سال به طور مستقیم در دادگاه اطفال و نوجوانان به عمل می‌آید و دادگاه مذکور کلیه وظایفی را که طبق قانون بر عهده ضابطان دادگستری و دادرسی است، انجام می‌دهد.»

۲- طبق صدر ماده ۳۴۰ همان قانون، در جرایم تعزیری درجه هفت و هشت، انجام تحقیقات، به طور مستقیم در دادگاه مطرح می‌شود.

۳- براساس انتهای ماده ۳۴۱ همان قانون در کلیه مواردی که پرونده به طور مستقیم در دادگاه مطرح می‌شود، انجام تحقیقات مقدماتی توسط دادگاه باید طبق مقررات مربوط صورت گیرد.

وقتی کسی بزه‌دیده واقع می‌شود، پرسش‌های متعددی مطرح می‌شود: آیا وی در بزه‌دیدگی خود مقصر بوده است؟ آیا بزه‌کار را تحریک کرده است؟ آیا یک بزه‌دیده کاملاً بی‌گناه است که باید مورد حمایت قرار گیرد؟ و ده‌ها پرسش دیگر. پرسش‌هایی که بدون پیش‌داوری به نفع طرفین یک دعوای کیفری، باید پاسخ داده شود. چگونه می‌توان به این پرسش‌ها پاسخ داد. بزه‌دیده‌شناسان قانونی تلاش می‌کنند با ارائه معیارهایی علمی، مانع از ارائه اطلاعات غلط و اشتباه به دادگاه شوند. به‌ویژه امروزه که تحت تأثیر رسانه‌های جمعی و با حساس کردن افکار عمومی، در بزه‌دیدگی‌های شدید، همانند تجاوز به عنف و قتل، موجی از احساسات عمومی در حمایت از بزه‌دیدگان شکل می‌گیرد، اهمیت یافته‌های بزه‌دیده‌شناسان قانونی دو چندان می‌شود.

«تروی و پتریک معتقدند که یک بزه‌دیده‌شناسی قضایی در بهترین حالت به عنوان یک آزمونگر علمی عینی و بدون غرض محسوب می‌شود. این آزمونگران حالتی انتقادی و شکاک دارند و رسیدن به حقیقت را بر ملاحظات سیاسی یا هر ملاحظه دیگری، مقدم می‌دارند. آنها با این هدف، هیچ چیز را بدیهی تلقی نمی‌کنند و به دنبال تأییدیه‌هایی برای جملات و گفته‌های بزه‌دیده هستند... بزه‌دیده‌شناس قانونی (قضایی) از اندیشیدن به این که بزه‌دیده باید بزه‌دیده می‌شد، ممنوع است.»^۱

بزه‌دیده‌شناسان قضایی می‌توانند با مطالعه اظهارات بزه‌دیده در یک پرونده و مقایسه بخش‌های مختلف آن با یکدیگر، میزان تقصیر وی در بزه‌دیدگی‌اش را تبیین نمایند یا دقیقاً بفهمند که خواسته او در فرایند کیفری چیست؟ آیا به دنبال مجازات بزه‌کار است یا به دنبال گرفتن خسارت، هدفش انتقام خصوصی است یا التیام. سپس با گزارش خویش برای قاضی امکان صدور یک تصمیم مناسب‌تر به حال بزه‌دیده را فراهم نماید. بررسی اظهارات شهود، پلیس، کارشناسان رسمی دادگستری درباره بزه‌دیده نیز توسط بزه‌دیده‌شناسان قضایی، امکان تبیین دقیق‌تر و علمی بزه‌دیدگی را مشخص می‌نماید.

مطالب به دست آمده از صحنه جرم، مانند یادداشت‌های به جا مانده از بزه‌دیده درباره احتمال خودکشی، مکالمات ضبط شده تلفنی از وی با بزه‌کار و ... می‌تواند به تبیین علمی موضوع کمک کند.

۱. برجس و دیگران، ۱۳۹۵، صص ۵۸ و ۵۹.

برای تبیین بهتر بحث لازم است رعایت اصل بی‌طرفی و ارزیابی تقصیر بزه‌دیده در بزه‌دیده‌شناسی قضایی مورد بررسی قرار گیرد.

۱.۱. رعایت اصل بی‌طرفی در بزه‌دیده‌شناسی قضایی

بزه‌دیده‌شناس قانونی (قضایی) با رعایت اصل بی‌طرفی باید به دنبال یافتن حقیقت و اجرای عدالت باشد. موقعیت خاص بزه‌دیده، موجب تقویت حسّ ترحم نسبت به وی می‌شود، در نتیجه اقدامات عدالت‌کفیری، تمایل زیادی به دفاع و جانب‌داری از وی پیدا می‌کنند. آسیب‌های شدید جسمانی، تجاوز و نظایر آنها، صحنه‌های رقت‌انگیزی را به وجود می‌آورد که ناخودآگاه، حس ترحم در انسان را برمی‌انگیزد. پلیس، قضات، کارشناسان، شهود، مطلعان و حتی افرادی که بعداً شرح ماجرای بزه‌دیدگی را می‌شنوند، به حمایت افراطی از بزه‌دیده کشیده می‌شوند. نتیجه این وضعیت، در مواردی خروج از بی‌طرفی و نادیده گرفتن حقایق خواهد بود.^۱ این روند، تحقیقات را مخدوش و در نتیجه موجب بی‌عدالتی خواهد شد. همین مسئله موجب سوءاستفاده بزه‌دیدگان از احساسات مقامات تحقیق و رسیدگی‌کننده خواهد شد. در چنین وضعیتی، اهمیت و نقش بزه‌دیده‌شناسی قضایی ظاهر می‌گردد که به دور از هر گونه جانب‌داری، بتواند به کشف حقیقت و ترسیم نیم رخ جنایی بزه‌دیدگان کمک کند.

امروزه، می‌توان رویکردهای بزه‌دیده‌محور را تا حدودی افراطی توصیف کرد. به بهانه حمایت از بزه‌دیدگان، قوانین متعددی به تصویب می‌رسد که فاقد مبنای حقوقی صحیح است.^۲ یا در عمل مقامات سیاسی و قضایی به گونه‌ای مفرط از بزه‌دیدگان حمایت می‌کنند. بزه‌دیده‌شناسی قانونی (قضایی) می‌تواند به تعدیل این دیدگاه کمک کند.

۱. مثلاً در پرونده مربوط به مهدی که متهم به قتل و تجاوز بود، داستان تلخی را از زبان وی، هنگام مصاحبه در زندان شنیدم که عیناً نقل می‌کنم. وی می‌گفت وقتی من را دستگیر کردند، از لحظه دستگیری مورد ضرب و شتم شدید قرار گرفتم. وقتی وارد زندان شدم، از نگهبان درب زندان مرا کتک زدند تا زندانیان داخل بند. مدت‌ها کسی با من حرف نمی‌زد و هر روز، بارها از زندانی‌ها کتک می‌خوردم که چرا به یک دختر بچه تجاوز کرده‌ام و وی را کشته‌ام.

۲. قانون مگان در آمریکا یا قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴/۱/۲۳، قانون مجازات خودداری از کمک به مصدومین و رفع مخاطرات جانی مصوب ۱۳۵۴/۲/۱۶، قانون تشدید مجازات جرم اسیدپاشی مصوب ۱۳۳۷ و نظایر آنها. نمونه‌ای از قوانینی هستند که با رویکردهای عوام‌گرایانه در جهت حمایت از بزه‌دیده به تصویب رسیده‌اند.

بزه‌دیده‌شناس قضایی در راستای منافع بزه‌دیده یا بزه‌کار به بررسی موضوع نمی‌پردازد. بلکه بر اساس معیارها و استانداردهای پذیرفته شده در بزه‌دیده‌شناسی، به بررسی موضوع یک پرونده خاص می‌پردازد. بدیهی است موقعیت خاص بزه‌دیده، نباید بزه‌دیده‌شناس قانونی را به اظهار نظری غیرواقعی در جهت منافع او سوق بدهد. هدف وی، فقط باید کمک به تحقق عدالت باشد.^۱ بزه‌دیده‌شناس قضایی از نظریات پزشکی قانونی و حتی سایر کارشناسان رسمی نیز می‌تواند استفاده کند تا نظر علمی دقیق‌تری در موضوع بدهد.

۱.۲. ارزیابی تقصیر بزه‌دیده

در برخی از موارد بزه‌دیدگی، بزه‌دیدگان به نوعی در بزه‌دیدگی خویش مقصرند. چنین بزه‌دیدگانی را باید شایسته سرزنش دانست، به گونه‌ای که حتی آنان را مسئول بزه‌دیدگی خودشان معرفی کرد و مرتکب را از مسئولیت مبرا دانست. شتاب‌زدگی، رفتارهای تحریک‌آمیز، استعمال موارد مخدر یا الکل و ... مواردی است که باید در ارزیابی تقصیر بزه‌دیده مورد توجه قرار گیرد.

«این تقصیر در نمونه‌هایی رخ می‌دهد که در آن نشانه‌های روشنی از تحریک به جرم از سوی بزه‌دیده وجود دارد. برای نمونه جایی که بزه‌دیده با تحریکات خود نزاعی را ایجاد می‌کند که منجر به آسیب به خویشتن می‌شود.»^۲ مثال آن در حقوق ایران، ماده ۶۱۵ قانون مجازات اسلامی (۱۳۷۵) در خصوص شرکت در نزاع دسته‌جمعی است. کلیه شرکت‌کنندگان در منازعه، حتی اگر بزه‌دیده واقع شوند و مورد ضرب و جرح قرار گیرند، محکوم به مجازات‌های مقرر در ماده یادشده خواهند بود. همچنین تحریک بزه‌دیده می‌تواند در میزان مجازات بزه‌کار طبق بند (پ) ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) مؤثر باشد و از جهات تخفیف مجازات محسوب می‌شود. حتی ممکن است موجب عدم مسئولیت مطلق مرتکب گردد. مثلاً بزه‌دیده‌ای که آگاهانه علیه خویش اقدام می‌کند. فرض کنید شخص می‌داند که به یک داروی خاص حساسیت دارد و با وجود این آگاهی بعد از تجویز پزشک آن را مصرف می‌کند، در این صورت بزه‌دیده مقصر در

۱. در ایران، کارشناسان معمولاً در راستای منافع بزه‌دیده در آسیب‌های ناشی از تصادفات رانندگی و حوادث محیط کار و ... اظهار نظر می‌کنند. استدلال آنها این است که شرکت‌های بیمه خسارت را می‌پردازند و آسیب‌دیده هم یک کارگر و شخص فقیر است. و بدین ترتیب میزان تقصیر بزه‌دیده را عملاً نادیده می‌گیرند.
۲. کوک، ۱۳۹۳، ص ۱۳۷۲.

بزه‌دیدگی خویش است و پزشک مسئولیتی ندارد. تبصره یک ماده ۴۹۶ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) در این خصوص مقرر می‌دارد: «... هرگاه مریض بداند که دستور اشتباه است و موجب صدمه و تلف می‌شود و با وجود این به دستور عمل کند، پزشک ضامن نیست و خسارت مستند به خود مریض ... است.» یکی دیگر از مصادیق تقصیر بزه‌دیده و تأثیر آن در عدم مسئولیت مرتکب ماده ۵۰۴ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) است: «هرگاه راننده‌ای که با داشتن مهارت و سرعت مجاز و مطمئن و رعایت سایر مقررات در حال حرکت است، در حالی که قادر به کنترل وسیله نباشد و به کسی که حضورش در آن محل مجاز نیست، بدون تقصیر برخورد نماید، ضامن منتفی و در غیر این صورت راننده ضامن است.»^۱

«این تقصیر می‌تواند همچنین در مواقعی رخ دهد که در آن شتاب‌زدگی ناخواسته‌ای به سبب بی‌احتیاطی بزه‌دیده، ناتوانی، غفلت یا قضاوت نادرست وی وجود داشته باشد.»^۲

به دلیل تأثیر مستقیم تقصیر بزه‌دیده در مسئولیت مرتکب، ارزیابی دقیقی از میزان تقصیر و عدم تقصیر وی ضروری است. در مواردی ممکن است بزه‌کار و بزه‌دیده مشترکاً در آسیب‌های وارده به بزه‌دیده مقصر باشند. به عنوان مثال، مواد ۵۲۶ تا ۵۲۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) موارد متعددی را در این خصوص مطرح کرده است که از عدم مسئولیت تا مسئولیت کامل یا مسئولیت مساوی را دربرمی‌گیرد. در تصادفات رانندگی وسایل نقلیه تساوی مسئولیت را در ماده ۵۲۸ قانون یادشده پذیرفته است و رأی وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور نیز در تأیید برابری مسئولیت صادر گردیده است.^۳

۱. رویه قضایی در ایران در آرای متعددی به تقصیر بزه‌دیده توجه نموده است. مثلاً در رأی وحدت رویه ۱۳ مورخ ۱۳۶۲/۷/۶ آمده است: «چنانچه قتل خطئی باشد و کسی که ارتکاب آن به او نسبت داده شده هیچگونه خلافی مرتکب نشده باشد و وقوع قتل هم صرفاً به لحاظ تخلف مقتول باشد، راننده مسئول نبوده.»

۲. کوک، ۱۳۹۳، ص ۱۳۷۲.

۳. در رأی وحدت رویه ۷۱۷ مورخ ۱۳۹۰/۲/۶ هیئت عمومی دیوان عالی کشور آمده است: «برحسب مستفاد از ماده ۳۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ (ماده ۵۲۸ قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲) هرگاه برخورد دو یا چند وسیله نقلیه منتهی به قتل سرنشین یا سرنشینان آنها گردد، مسئولیت هر یک از رانندگان در صورت تقصیر - به هر میزان که باشد - به نحو تساوی خواهد بود.»

۲. طبقه‌بندی یک جرم در پرتو آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی قضایی

طبقه‌بندی یک جرم در بزه‌دیده‌شناسی قضایی اهمیت خاصی دارد. منظور از طبقه‌بندی، قرار دادن مدارک مادی به جا مانده در صحنه جرم با توجه به ویژگی‌های مرتبط در یک گروه‌بندی خاص است.

مدارک بر اساس ابعاد و اندازه شیء، رنگ، ارتباط با عامل انسانی (نظیر خون، منی، مو، اثر انگشت ...) یا ارتباط با وسیله به کار رفته در جنایت (نظیر سلاح گرم یا سلاح سرد و انواع آن) و غیره طبقه‌بندی می‌شود. این طبقه‌بندی‌ها نوعاً مرتبط به بزه‌کاران است.^۱

نقش بزه‌دیده در رابطه با طبقه‌بندی جرم حائز اهمیت است. «بزه‌دیده‌شناسی، سرگذشت کامل بزه‌دیده و بخش مهمی در کالبدشناسی یک جرم تلقی می‌شود. در این حال، پرسش اساسی ارزیابی این مسئله است که چرا یک فرد خاص به هدفی برای یک جرم خشن تبدیل شده بود. پاسخ به این پرسش، منجر به کشف انگیزه می‌شود.»^۲

چگونه می‌توان یک جرم را از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی قضایی طبقه‌بندی نمود؟ روش‌های رایج در تحقیقات مقدماتی و معیارهای سنتی ارائه شده در کشف علمی جرایم، ناظر به بزه‌کاران است و نمی‌تواند در طبقه‌بندی مرتبط با بزه‌دیدگان مورد استفاده قرار گیرد یا حداقل در صورت استفاده، کاربرد مؤثری نخواهد داشت.

طبقه‌بندی بر اساس اثر انگشت، خون، منی، ترشحات رحم، بزاق دهان (و هر نوع مدرک دیگری که حاوی عامل DNA باشد)، مو، قطعات شیشه‌ای، رنگ‌ها، پلیمرها، خاک، پوکه فشنگ

۱. جان داگلاس با همکاری برجیس (آن و آلن) و رسلر کتاب راهنمای طبقه‌بندی جرم را منتشر نمود. این کتاب به بحث درباره تحقیقات جنایی و طبقه‌بندی جرایم به ویژه جرایم خشونت بار اختصاص دارد. ویرایش سوم این کتاب با مشخصات زیر در سال ۲۰۱۳ منتشر شد: در این کتاب ضمن تبیین مفهوم طبقه‌بندی از دیدگاه تحقیقات جنایی، این موضوع در انواع جرایم، نظیر آدم‌کشی، تجاوزهای منجر به قتل، قتل‌های گروهی، آتش سوزی، تجاوز به عنف، ضرب و جرح‌های خشونت بار، جرایم کامپیوتری و ... مورد بحث قرار گرفته است. مشخصات کتاب یاد شده بدین شرح است:

Douglas, John – Burgess, Ann, w. – Burgess, Allen, G – Ressler, Robert K. Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime, 3rd Edition, Mar 2013, 576 pages, WILEY, USA.

۲. برجیس، ۱۳۹۵، ص ۵۸.

و سایر شواهد مربوط به سلاح‌های سرد و گرم، سایر ابزار مرتبط با جرم مثلاً کلیدهای ساختگی روش رایج پلیس است.^۱

برخی طبقه‌بندی‌های رایج مانند قتل، تجاوز، سرقت، آتش سوزی عمدی و ... نیز می‌تواند برای بزه‌دیدگان به کار برود؛ مثل بزه‌دیدگان قتل، بزه‌دیدگان تجاوز جنسی و نظایر آن. هر کدام از این بزه‌دیدگان دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشند که موجب انتخاب آنها به عنوان هدف و آماج جرم گردیده است. طبقه‌بندی براساس سن بزه‌دیدگی، جنسیت و نظایر آنها نیز درباره بزه‌دیدگان، می‌تواند به شناسایی بزه‌کاران این گونه جرایم کمک کند. نوع دیگر طبقه‌بندی بر اساس سریالی بودن یا نبودن بزه‌دیدگی است که به ترتیب به برخی از انواع طبقه‌بندی‌ها و کاربرد آنها اشاره می‌شود. تولد بزه‌دیده‌شناسی را باید ناظر به موضوع طبقه‌بندی جرم در ارتباط با بزه‌دیدگان دانست.

ولفگانگ^۲ در کتاب *الگوهای آدم‌کشی مجرمانه*^۳ منتشرشده در سال ۱۹۵۸، به نقش بزه‌دیده پرداخت و مفهوم «شتاب‌زدگی بزه‌دیده»^۴ و مسئولیت بزه‌دیده در بزه‌دیدگی خویش را مطرح ساخت. داده‌های به دست آمده توسط ولفگانگ حائز اهمیت است: «بسیاری از بزه‌دیدگان و بزه‌کاران پیش از رویارویی با هم، یکدیگر را می‌شناختند، این یافته، مخالف گمان‌های قبلی مبنی بر این بود که آدم‌کشی، نوعاً برخورد غریبه با غریبه است.»^۵

کار ولفگانگ توسط دانشجوی وی، مناخیم امیر، در موضوع «الگوهای تجاوز جنسی» ادامه یافت. او یافته‌های خود را در سال ۱۹۷۱ منتشر ساخت. «به‌کارگیری زبان یا واژگان زبان یا واژگان نامعلوم و خطرناک، پوشیدن لباس‌های تحریک‌کننده، داشتن شهرت هرزگی برای زن و مواردی از این دست، شاخص‌هایی برای بزه‌دیدگی فرد محسوب می‌شوند.»^۶

۱. برای بررسی بیشتر در این ارتباط ر.ک:

گاردنر، راس، ام، *بررسی کاربردی صحنه جرم*، ترجمه علی شادکام، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس آگاهی ناجا، ۱۳۸۵، صص ۳۸ - ۸۹.

2. Walfgang.

3. Patterns in criminal homicide.

4. Victim precipitation.

۵. درنر، ۱۳۹۳، ص ۱۱۴۱.

۶. درنر، ۱۳۹۳، ص ۱۴۱۲.

بنیامین مندلسون^۱ بر پایه کار هنتینگ، اصطلاح سرزنش بزه‌دیده را مورد استفاده قرار داد. کار مندلسون نیز به نوع طبقه‌بندی جرم در خصوص بزه‌دیدگان مرتبط می‌شود. زیرا با دو گونه اصلی جرم روبه‌رو هستیم: جرایمی که بزه‌دیده در بزه‌دیدگی خودش مقصر نیست، یعنی یک بزه‌دیده غیرقابل سرزنش و بی‌گناه که قربانی یک جرم شده است و بزه‌دیده‌ای که اگر مرتکب تقصیر نشده بود، قربانی نمی‌شد. این بزه‌دیده قابل سرزنش و مقصر بزه‌دیدگی است. کار ولفگانگ، مفاخیم امیر، مندلسون و هنتینگ، الگوهای مناسبی برای طبقه‌بندی جرم در خصوص بزه‌دیدگان محسوب می‌شود.

۳. ترسیم نیم‌رخ‌نگاری بزه‌دیدگان

بزه‌دیده‌شناسی قضایی، یک نوع بزه‌دیده‌شناسی بالینی است که با بررسی وضعیت یک بزه‌دیده خاص یا گروهی از بزه‌دیدگان با ویژگی‌های مشترک مانند (بزه‌دیدگی سریالی یا سازمان‌یافته) به دنبال ترسیم نیم‌رخ بزه‌دیده و در پی آن یافتن سرنخ‌ها برای شناسایی بزه‌کار و ترسیم نیم‌رخ بزه‌کاران است.

«نیم‌رخ‌نگاران برای ترسیم اوصاف عمومی بزه‌دیدگان، به شناسایی ویژگی‌های روان‌شناختی و رفتاری افرادی که آماج این جرم قرار گرفته‌اند، اقدام می‌کنند.»^۲

در نیم‌رخ‌نگاری^۳ بزه‌دیدگان، موارد متعددی نیاز به بررسی دارد. موقعیت و وضعیت خاصی که در آن یک شخص ممکن است بزه‌دیده واقع شود. این موقعیت‌ها مرتبط با جنسیت، سن، توانایی جسمانی، بیماری، سالمندی، معلولیت، جنون و عقب‌افتادگی ذهنی و غیره می‌باشد. «... چه چیزی احتمال این را افزایش می‌دهد که فردی بزه‌دیده رفتار مجرمانه‌ای می‌شود؟ در حالی که تحقیقات نشان می‌دهند مشخصات معینی در این افراد وجود دارند (مانند سن و جنسیت) احتمال

1. Benjamin Mendelson (1990-1998).

بنیامین مندلسون اصطلاح «بزه‌دیده‌شناسی عمومی» را ابداع نمود و بدین وسیله گامی فراتر از فن هنتینگ برداشت. به همین سبب وی را پدر بزه‌دیده‌شناسی لقب داده‌اند.

۲. هیکلی، ۱۳۹۳، ص ۱۱۹۵.

3. Victims Profiling.

بزه‌دیده شدن آنها را افزایش می‌دهد، همچنین ثابت می‌کنند که احتمال بزه‌دیدگی در مناطقی خاص بیشتر است.^۱

این موقعیت‌ها ممکن است زمینه بزه‌دیدگی در یک فرد را ایجاد نماید. در این ارتباط چند موضوع مانند موقعیت بزه‌دیدگی، سن، جنسیت، موقعیت خاص بزه‌دیدگان، نظیر معلولیت، به تفکیک مورد بحث قرار می‌گیرد:

۳.۱. موقعیت بزه‌دیدگی

جرم در یک مکان و فضایی رخ می‌دهد. گسترش مباحث مربوط به پیشگیری وضعی از وقوع جرم^۲ و طراحی‌های عاری از جرم اهمیت ارتباط مکان و وقوع جرم را نشان می‌دهد. معمولاً مناطق حاشیه‌ای شهر، اماکن جرم‌خیز، اماکن عمومی، پایانه‌های مسافربری و حمل و نقل عمومی، پارک‌ها، فروشگاه‌ها و نظایر آنها، و مکان‌های خلوت خالی از سکنه ... برای ارتکاب جرم مناسب‌تر هستند. موضوعات مرتبط با مکان در دوره زمانی معین (مدت، شب، روز و ...) در ارتباط با بزه‌دیده در تحقیقات جنایی بزه‌دیده‌محور حائز اهمیت است. نیم‌رخ‌نگاری بزه‌دیدگان در جرایم قتل و تجاوز، نیم‌رخ‌نگاری مرتبط با مکان و فضای ارتکاب جرم، نیم‌رخ‌نگاری مرتبط با شدت آسیب‌های وارده بر بزه‌دیده و نظایر آنها، تأثیر مهمی در شناسایی آسیب‌های وارده به بزه‌دیدگان، کشف حقیقت حتی اثبات بزهکاری دارد.

ممکن است بزه‌دیده در مواردی به سبب ویژگی‌های فردی یا غفلت در بزه‌دیدگی خویش در موقعیت مکانی مقصر باشد. باز گذاشتن درب ورودی به منزل یا استفاده از قفل‌های معمولی، عدم نصب حفاظ و نظایر آنها، ممکن است وی را هدف مناسبی برای بزهکار قرار دهد. مثلاً در پرونده معروف به بنیتا، این موضوع به وضوح دیده می‌شود. قتل بنیتا^۳ نتیجه مستقیم غفلت

۱. هاوکینز، ۱۳۹۳، ص ۲۱۹.

۲. برای آگاهی از وضعیت تأثیر مکان و فضاهای مرتبط با جرم ر.ک:

شیری، عباس، *درآمدی بر پیش‌گیری وضعی و گونه‌های آن*، مندرج در کتاب مجموعه مقالات ارسالی، جلد ۱، نخستین همایش ملی پیش‌گیری از جرم، زیر نظر عباس شیری، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیش‌گیری ناجا، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹، صص ۱۹ - ۳۶.

۳. شعبه ۹ دادگاه کیفری استان تهران، به موضوع رسیدگی می‌نماید که متعاقباً منجر به صدور دادنامه شماره ۹۶۰۳۵۹ می‌گردد. دادنامه صادره بعد از اعتراض محکوم‌علیه به شعبه ۱۵ دیوان عالی کشور ارجاع می‌گردد. ←

والدین وی بوده است. پدر بنیتا هنگام خروج از پارکینگ، ماشین را روشن گذاشت و از اتومبیل پیاده شد تا درب پارکینگ را ببندد. در همان هنگام یک نفر معتاد بدون هرگونه برنامه‌ریزی قبلی، با مشاهده روشن بودن ماشین، داخل اتومبیل سوار شد و اقدام به سرقت خودرو کرد، در حالی که بنیتا داخل اتومبیل بوده است. بزهکار که فقط قصد سرقت داشته است، بعد از مشاهده بنیتا داخل اتومبیل یک ساعت بعد از سرقت، ماشین را رها کرد که متأسفانه، کودک بر اثر گرمای داخل اتومبیل، فوت کرد. مرتکب دارای سابقه درگیری با سلاح سرد، درگیری با مأموران، شرب خمر، مواد مخدر و سرقت خودرو بوده است. اظهارات مرتکب برای انتخاب هدف به منظور ارتکاب جرم قابل توجه است. وی اظهار می‌دارد: «ساعت ۹/۳۰ صبح به همراه مهدی و احمد برای تهیه هروئین به مشیریه رفتیم که ناگهان مهدی گفت پراید سفید روشنه، ببریمش.» روشن بودن پراید، یک هدف مناسب برای سرقت است که می‌تواند مرتکب را به ارتکاب جرم تحریک نماید. از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی قضایی، این موضوع حائز اهمیت است که میزان تقصیر بزه‌دیده را نشان می‌دهد. اگر بزه‌دیده ماشین را روشن نمی‌گذاشت و سوئیچ را از روی آن برمی‌داشت، امکان سرقت اتومبیل و در نتیجه مرگ ناخواسته فرزندش، بنیتا، وجود نداشت. موقعیت‌های مکانی، خطر ارتکاب جرم را تبیین می‌نماید. «مخاطره وضعیتی به ارزیابی مکان بزه‌دیده و فعالیت‌های او در زمان جرم می‌پردازد و با مخاطره سبک زندگی، تعامل دارد.»^۱ بزه‌دیده در مکانی زندگی می‌کند که دیگران هم در آنجا حضور دارند. این دیگران ممکن است بزهکاران حرفه‌ای باشند که منتظر شکار لحظه‌ها و فرصت ارتکاب جرم هستند یا بزهکاران اتفاقی و تصادفی که موقعیت خاص بزه‌دیده، آنان را تحریک به ارتکاب جرم نموده باشد.^۲

→ شعبه مذکور در پرونده شماره ۹۶۰۹۹۸۲۱۰۵۸۰۰۲۹۹ به موضوع رسیدگی و دادنامه شماره ۹۶۰۹۹۷۷۰۹۰۷۵۷۵۰۰۳۸۵۰ به تاریخ ۱۳۹۶/۹/۱۴ صادر می‌گردد. اطلاعات مربوط به موضوع براساس مندرجات دادنامه‌های صادره مذکور می‌باشد.

۱. برجس، رابرتس، ۱۳۹۵، ص ۶۰.

۲. «بزه‌دیدگان دارای مشخصه‌های فرهنگی، اجتماعی، روان‌شناسی و شیوه زندگی خاصی هستند. (اشخاصی که بزه‌دیده می‌شوند، به طور غیرعادی تمایل به انحراف و رفتارهای غیرعادی دارند. آنها بیشتر وقت خود را خارج از خانه و با همسالان خود می‌گذرانند. (به دور از نظارت افراد مسئول) و احتمال اینکه دوستان بزهکار داشته باشند، بیشتر است.» (شیرک، ۱۳۹۳، ص ۲۴۵).

در برخی موارد، بزه‌دیده خودش را در وضعیت خطر قرار می‌دهد. سهراب به همراه دوستش عثمان به قصد برقراری رابطه نامشروع با یک زن شوهردار در نیمه‌های شب به درب منزل وی می‌رود و توسط یکی از بستگان آن زن از پشت سر هدف اصابت گلوله قرار می‌گیرد و کشته می‌شود. در قسمتی از رأی اصراری شماره ۷ مورخ ۱۳۸۱/۴/۱۸ هیئت عمومی دیوان عالی کشور آمده است: «... در موقع تیراندازی عثمان ... را که با خواهر همسرش ... رابطه نامشروع داشته و شبانه جهت عمل خلاف به درب منزل مشارک‌الیها مراجعه نموده، هدف قرار داده، ولی تیر شلیک شده به سهراب ... که در آن موقع همراه عثمان ... بوده اصابت کرده ...»

در اینجا توجه به نقش بزه‌دیده از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی قضایی حائز اهمیت است. چنانچه بزه‌دیده خودش را در چنین موقعیتی قرار نمی‌داد، کشته نمی‌شد. موارد مشابه زیادی از آرای دادگاه در این خصوص قابل توجه است.^۱

۳.۲. سن

در گذشته پژوهش‌های زیادی در زمینه سن و بزهکاری انجام شده است. بعد از تحولات بزه‌دیده‌شناسی، توجه به رابطه سن و بزه‌دیدگی نیز مورد توجه قرار گرفته است.^۲ معمولاً کودکان و جوانان هدف مناسب برای تبدیل شدن به هدف بزهکاری هستند. موقعیت سنی و عدم امکان مراقبت از خویش، آنان را هدف مناسب بزه‌دیدگی قرار می‌دهد. «تحقیق‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که سن یکی از متغیرهایی است که ارتباط قوی و معنی‌داری با بزه‌دیدگی دارد.»^۳ کودکانی که بدون همراهی با والدین یا سرپرستان، از مدرسه به خانه می‌روند

۱. در این باره ر.ک: به آرای اصراری شماره ۱۶ مورخ ۱۳۸۱/۱۰/۱۷ مندرج در مشروح مذاکرات هیئت عمومی دیوان عالی کشور، سال ۱۳۸۱ چاپ روزنامه رسمی، ص ۳۳۲. همچنین در همان منبع، نک: رأی اصراری شماره ۱۳ مورخ ۱۳۸۱/۹/۵، ص ۲۸۲. در پرونده یاد شده نیز مقتول قصد آزار و اذیت همسر قاتل را داشته است. در قسمتی از دادنامه صادره آمده است: «... اثراتی را که عمل او (مقتول) در اراده و تفکر متهم گذاشته، موجب شده است که متهم به انگیزه دفاع از ناموس، خود را شرعاً مجاز به قتل متجاوز به ناموس خویش بداند.» در این گونه آرا، به نقش بزه‌دیده توجه می‌شود که از نظر بزه‌دیده‌شناسایی قضایی مهم است.

۲. در ارتباط سن و جرم، ر.ک:

- Farington. Divid: Age and Crime, p.p. 189-250.

۳. هارت، ۱۳۸۳، ص ۱۸.

۴. تقسیم‌بندی دوره‌های سنی، اطفال، نوجوانان، میانسالان، سالمندان و نوع جرم (جرایم علیه تمامیت جسمانی (تجاوز، قتل، ضرب و جرح) یا اموال (سرقت و سایر جرایم مالی) در این ارتباط باید مورد توجه قرار گیرد.

یا برای خرید از منزل خارج می‌شوند، ممکن است بزه‌دیده واقع شوند. سوءاستفاده جنسی، تجاوز، قتل، آدم‌ربایی، سرقت اشیا و اموال، از جرایم شایعی است که نسبت به آنان رخ می‌دهد. بزه‌دیده‌شناسی قضایی (قانونی) با بررسی موارد اتفاق افتاده، می‌تواند تقصیر والدین یا سرپرستان قانونی را در این گونه جرایم مشخص نماید. بر همین اساس، امکان برنامه‌ریزی برای کاهش بزه‌دیدگی در این گونه موارد به وجود می‌آید. بررسی موارد قتل و تجاوز نظیر پرونده بیجه، ستایش، معصومه و نظایر این موارد نشان از افزایش این موارد در میانگین سنی ۸ تا ۱۴ سال در ایران دارد.

۳.۲.۱. پرونده بیجه^۱

محمد بیجه (بسیجه) قاتل متجاوز به حداقل بیست کودک در منطقه پاکدشت ورامین بوده است. بررسی پرونده وی از دیدگاه تحقیقات جنایی بزه‌دیده‌شناسی حائز اهمیت است. خانواده‌های قربانیان، همگی از کارگران کوره‌پزخانه‌های آن منطقه بوده‌اند و از نظر اقتصادی فقیر و دارای اوضاع نابسامانی بوده‌اند.^۲ قتل‌ها مربوط به دوره زمانی سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۳ می‌باشد. بیجه حداقل ۲۷ مورد تجاوز داشته که ۲۰ مورد منجر به قتل شده است و ۱۷ تن کودک و نوجوان بوده‌اند و یک زن (که بیجه به وی تجاوز نکرده است).

۱. اطلاعات مربوط به محمد بیجه، براساس مطالعه کامل پرونده کلاسه ۷۸/۷۴/۸۳/ک ا شعبه ۷۴ دادگاه کیفری استان تهران می‌باشد که منجر به دادنامه شماره ۷۰ مورخ ۸۳/۳/۱۷ گردیده است.

۲. توجه به حاشیه نشینی، موقعیت اقتصادی خانواده‌های قربانیان در آسیب‌های اجتماعی باید مورد توجه مقامات قانون‌گذار قرار گیرد. در قانون بودجه ۱۳۹۷ اعتباراتی به این موضوع اختصاص داده است. در بند (ب) ماده واحده بودجه ۱۳۹۷ اشاره دارد که به منظور تهیه و اجرایی کردن طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه‌نشینی، کودکان کار و مفسد اخلاقی (موضوع ماده ۸۰ قانون برنامه ششم توسعه، اعتبار ردیف ۲۲- ۵۵۰۰۰۰ جدول شماره ۹) این قانون به پیشنهاد سازمان برنامه و بودجه کشور و با تأیید شورای اجتماعی کشور صرف اقدامات اجرایی فوق می‌شود. برنامه ششم توسعه در فصولی به آسیب‌های اجتماعی پرداخته است. در فصل «حفظ نظم و امنیت عمومی» برنامه‌ای به عنوان «برنامه سامان‌دهی حاشیه‌نشینی کلان‌شهرها» وجود دارد. سپاه پاسداران، طرح شهید برونسی برنامه سازمان‌دهی و حاشیه‌نشینی کلان‌شهرها (سامان‌دهی و اقدامات تأمینی حاشیه‌های کلان‌شهرها) و آموزش و پرورش نیز برنامه‌های خاصی را برای ارتقای مهارت و حرفه آموزشی در مناطق حاشیه‌ای شهرها اجرا می‌کنند.

۳.۲.۲. بررسی پرونده ستایش

ستایش، دختر شش ساله افغانی، ساکن خیرآباد ورامین،^۱ توسط پسری حدوداً هفده ساله به نام امیرحسین مورد تجاوز قرار گرفته، سپس به قتل می‌رسد. تحلیل این پرونده از دیدگاه بزه‌دیدة‌شناسی قضایی (قانونی) حائز اهمیت است و قصور و کوتاهی والدین قربانی را به خوبی نشان می‌دهد.^۲

ستایش برای بازی با کودکان همسن خود معمولاً به خانه امیرحسین رفت و آمد داشته است. خانواده وی هنگام خروج از منزل و رفتن به منزل دیگران مراقبت کافی از وی به عمل نمی‌آورده و حتی ساعت‌ها بعد دنبال او نمی‌رفته‌اند. در روز حادثه ۱۳۹۵/۱۰/۲۱ ساعت ۱۳/۳۰ ستایش وارد حیاط همسایه می‌شود (معمولاً برای بازی با بچه‌خواهرزاده قاتل به آن منزل می‌رفته است). امیرحسین (قاتل) در صورت جلسه مورخ ۱۳۹۵/۱/۲۳ اظهار می‌دارد: «که از طبقه بالا وارد حیاط شدم، ستایش را دیدم که بازی می‌کند...» ستایش درون حیاط تنها بازی می‌کرد، به همین دلیل او به یک هدف مناسب برای امیر حسین نوجوان هفده ساله که مشروبات الکلی نیز مصرف کرده بود و چند سیگار احتمالاً حاوی حشیش یا رز نیز کشیده، تبدیل شده است. در قسمتی از دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۵۵۰۰۱۵۲ شعبه هفتم دادگاه کیفری یک استان تهران به تاریخ ۱۳۹۵/۶/۳۱ آمده است:

«... یک بطری مشروب دست‌ساز (عرق کشمش) خریدم و با آب میوه پشت قهوه‌خانه خوردم و به خانه آمدم دیدم «ستایش، دختر شش ساله همسایه» در حیاط خانه ما با تبلت خواهرزاده‌ام سارینا بازی می‌کند. مادر و اعضای خانواده‌ام با خواهر زاده‌ام خانه را ترک کردند و ستایش همچنان مشغول بازی با تبلت بود. از او خواستم به خانه بیاید...»

۱. خیرآباد ورامین از مناطق فقیرنشین است که افغانی‌های مهاجر در آنجا سکونت دارند.

۲. مطالب این قسمت، براساس محتویات پرونده کلاسه ۹۵۰۴۹ شعبه هفتم دادگاه کیفری استان تهران و نیز مصاحبه‌های انجام شده با بزهدار، خانواده وی و خانواده بزه‌دیدة (ستایش) تنظیم یافته است.

۳. شعبه ۳۲ دیوان عالی کشور طی دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۹۷۰۹۱۰۵۰۰۷۳۱ مورخ ۱۳۹۵/۱۰/۱۱ طی کلاسه پرونده ۹۵۰۹۹۸۰۲۴۷۰۰۱۰۶ عیناً دادنامه شعبه هفتم دادگاه کیفری یک استان تهران را تأیید نمود و حکم صادره در روز ۱۳۹۶/۱۰/۱۴ به اجرا درآمد و امیرحسین اعدام شد. اشکالات جدی از نظر حقوقی و جرم‌شناختی بر دادنامه صادره وارد است که موضوع مقاله مستقلی خواهد بود و از عهده این نوشتار خارج است.

۳.۲.۳. پرونده معصومه

موضوع مشابه با پرونده ستایش، پرونده معصومه در چوبین در استان قزوین می‌باشد.^۱ معصومه کودک شش ساله به قصد خرید لوازم‌التحریر در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۲۲ ساعت ۹/۳۰ از منزل خارج و مفقود می‌شود. تحقیقات پلیس از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی تحقیقات جنایی در این پرونده مهم است. پلیس با طرح درست فرضیه در مدت زمان کوتاهی اقدام به شناسایی مرتکب و دستگیری وی می‌نماید. زیرا حدوداً یک ماه قبل از مفقود شدن معصومه، دختری بنام سحر ربوده شده و توسط فردی حدوداً سی ساله در مزرعه بلال مورد آزار و اذیت جنسی قرار می‌گیرد. همین اطلاعات به دست آمده از بزه‌دیده قبلی، از جمله کودک بودن و مورد اذیت و آزار جنسی توسط مردی سی ساله در یک منطقه معین، وجه اشتراک آن با بزه‌دیده قبلی باعث می‌شود، پلیس سرنخ کافی برای شناسایی و دستگیری مرتکب را به دست آورد. جسد در تاریخ ۹۰/۹/۱۳ حدوداً هزار متری منزل مقتول پیدا می‌شود.

پلیس شش روز بعد از کشف جسد در تاریخ ۱۳۹۰/۹/۱۹، متهم را بازداشت می‌نماید. برعکس پرونده بیجه، اقدامات به موقع پلیس، طرح درست فرضیه بزه‌دیده‌شناسی تحقیقات جنایی، توجه و دقت مقامات قضایی موجب می‌گردد که متهم بلافاصله شناسایی و دستگیر شود و از تکرار جنایت‌های مشابه باز بماند.

۳.۳. جنسیت

رابطه جنسیت با بزه‌دیدگی، از نظر بزه‌دیده‌شناسی قضایی باید مورد توجه قرار گیرد. به ویژه در جرایم سریالی مانند تجاوزهای منجر به قتل، اهمیت این موضوع بیشتر شود. پرونده‌های سعید حنایی معروف به مرد عنکبوتی و غلامرضا خوش‌رو معروف به خفاش شب در این قسمت مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱. این مطالب براساس مصاحبه‌های حضوری طولانی در جلسات متعدد، این جانب با متهم به قتل، مهدی... در زندان چوبین در قزوین تنظیم یافته است. همچنین مستند به محتویات دادنامه ۹۱۰۹۹۷۲۸۱/۶۶۰۰۰۴۵ مورخ ۱۳۹۱/۳/۱۷ و پرونده‌های کلاسه ۹۹۰۰۹۹۸۲۸۱۳۶۰۰۷۱۳ - ۹۹۰۰۹۹۸۲۸۱۳۶۰۰۸۹ - ۹۰۰۹۹۸۲۸۱۳۶۰۰۰۸۹ شعبه دوم دادگاه کیفری استان قزوین، تنظیم یافته است. دادنامه صادره توسط دیوان عالی کشور تأیید و به اجرا درآمد. ابعاد جرم شناختی این پرونده بسیار مهم است ولی در این نوشتار، فقط از جنبه بزه‌دیده‌شناختی قضایی، موضوع مطرح می‌گردد.

۳.۳.۱. پرونده سعید حنایی

قاتل زنجیره‌ای مشهدی که زنان خیابانی فقیر و معتاد را در مسیر عبور رانندگان (جاده‌نشین عرب) شناسایی و با موتور آنها را سوار کرده و در منزل به قتل رسانده است. وی از مرداد ماه ۱۳۷۹ به مدت یکسال، مرتکب حداقل ۱۶ فقره تجاوز و قتل زنان فقیر خیابانی و تن‌فروش گردیده است. به طور متوسط هر بیست روز یک بار در یک منطقه معین در شهر مشهد، با روش مشابه مرتکب جنایت گردیده است.^۱ تحلیل این پرونده از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی تحقیقات جنایی بسیار حائز اهمیت است. قربانیان عمدتاً زنان بوده‌اند که بعد از تجاوز^۲ خفه شده و جسد آنها در حالی که در چادر، پارچه یا موکت پیچیده شده‌اند، کشف شده است. ویژگی مشترک قربانیان شامل سوار شدن بر ماشین یا موتور (حداقل هشت مورد) در مکان معین (میدان شهید فهمیده)، زن بودن، فقیر بودن، تن‌فروش بودن، اعتیاد، خفگی، پیچیده شدن در چادر، یافت شدن در مناطق حاشیه‌ای و فقیرنشین، می‌توانسته سرخ‌های مناسبی برای تشخیص نوع قتل و شناسایی انگیزه مرتکب و در نتیجه شناسایی و دستگیری وی ایجاد نماید.

۳.۳.۲. پرونده غلامرضا خوش رو، معروف به خفاش شب^۳

از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی تحقیقات جنایی، بررسی پرونده غلامرضا خوش رو کوران کردیه (متولد ۱۳۴۳) دارای نکات مبهمی است. وی در سال ۱۳۷۱ به اتهام سرقت و تجاوز دستگیر شد ولی موفق به فرار از دست پلیس گردید. وی ۱۳ فروردین ۱۳۷۶ تا ۳۰ خرداد همان سال در ۷۹ روز حداقل مرتکب ۸ فقره قتل در تهران گردیده است و به صورت کاملاً تصادفی توسط بسیجیان پایگاه شهید نظری ناحیه ۱۰ شهری سپاه ناحیه غرب تهران در پونک، مظنون به

۱. فیلم مستند «عنکبوت آمد» ساخته مازیار بهاری درباره جنایت وی ساخته شد. این فیلم مستند شامل مصاحبه با سعید حنایی، خانواده بزه‌دیدگان، قاضی پرونده و سایر اشخاص مرتبط می‌باشد. فیلم یادشده اجازه قانونی برای پخش دریافت نکرد و در فضای مجازی منتشر گردید. مازیار بهاری با همکاری خانم کریمی مجد با اعضای خانواده و دوستان سعید حنایی نیز مصاحبه‌های متعددی انجام داده است. ۱۳۶ دقیقه از این فیلم در سال ۲۰۰۱ میلادی به نمایش درآمد است، ولی ساعت‌های مصاحبه‌ها بیشتر است.

۲. هر چند در رأی صادره اتهام تجاوز مطرح شده و دادگاه صادرکننده هم آن را احراز کرده است، ولی در بررسی مصاحبه‌ها با مرتکب و خانواده وی، و با توجه به انگیزه و سوابق وی به طور جدی، در این مسئله تردید دارم.

۳. نامبرده در ساعت ۷:۴۵ روز چهارشنبه ۱۳۷۶/۵/۲۲ در ورزشگاه آزادی به دار آویخته شد.

سرقت، دستگیر می‌شود.^۱ تعداد جنایات وی هرگز مشخص نشد، چون معمولاً در جرایم تجاوز جنسی با عدم گزارش بزه‌دیدگان روبرو هستیم.

۳.۴. سالمندان

موقعیت خاص اشخاص سالمند ممکن است آنان را به اهداف مناسبی برای بزه‌دیدگی تبدیل نماید. معمولاً این افراد تنها زندگی می‌کنند و ممکن است در منزل طلا، جواهرات یا اشیای گران‌قیمتی نیز داشته باشند. بزهکاران این‌گونه افراد را شناسایی می‌نمایند و به سرقت اموال و حتی قتل آنان مبادرت می‌ورزند. تحلیل این موضوع از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی قانونی، هم از نظر تقصیر بزه‌دیده و هم شناسایی مرتکبان و دستگیری و تعقیب آنان حائز اهمیت است.

۳.۵. معلولیت^۲

بزه‌دیدگی معلولان موضوعی مهم در بزه‌دیده‌شناسی قضایی است؛ زیرا می‌تواند به نوعی در تعیین تقصیر بزه‌کار یا بزه‌دیده مؤثر باشد. «میزان بالای بزه‌دیدگی معلولان، در برخی از زمینه‌های جرم و موانع مهم بر سر راه مداخلات مؤثر و همچنین نتایج مداخلات صورت گرفته درباره معلولیت‌ها موجب می‌شوند که بررسی بزه‌دیدگی این‌گونه افراد از اهمیت^۳ ویژه‌ای برخوردار باشد.»

۱. این پرونده در شعبه ۳۵ دادگاه عمومی تهران توسط قاضی حمید گودرزی رسیدگی شد. مرحوم گودرزی از قضات بسیار باتجربه در زمینه قتل بود که سال‌های طولانی نیز سابقه بازپرس ویژه قتل داشت. من در آن شعبه هنگام دستگیری و محاکمه خفاش شب کارآموزی می‌کردم. وی بارها دستگیر شده بود که یا اقدام به فرار کرده یا بدون اقدام خاصی آزاد گردیده بود که نشان از ضعف عملکرد نظام عدالت کیفری دارد. او از ۱۷ سالگی سابقه کیفری داشت. مطالعه جرم‌شناختی جنایت‌های خوش رو مبحث مستقل و مهمی است که از حوصله این نوشتار خارج است.

۲. کسانی که به دلایل وراثتی، حوادث یا آسیب‌های عمدی دچار نقص در یکی یا چند عضو یا حواس پنج‌گانه شوند، معلول نامیده می‌شوند؛ مانند اشخاص نابینا، ناشنوا، فلج برخی از اعضای بدن و نظایر آنها.
۳. بونی، ۱۳۹۳، ص ۴۲۴.

۳.۶. صحنه جرم

بزه‌دیده‌شناسی در تحقیق مربوط به یک جرم، از آن نظر مهم است که اولین قدم در تعیین انگیزه محسوب می‌شود.^۱

شناسایی انگیزه بزهکار برای انتخاب یک بزه‌دیده، موضوع بسیار مهمی است. موقعیت خاص یک بزه‌دیده از نظر سن، جنسیت و مکان زندگی زمینه بزه‌دیدگی وی را فراهم می‌کند و انگیزه لازم برای جرم علیه وی را در بزهکار ایجاد می‌نماید.

این بحث به ویژه در جرایم سریالی دارای اهمیت خاص است؛ زیرا در این گونه جرایم، ارتباط و آشنایی قبلی بین بزه‌دیده و بزهکار وجود دارد. بزهکار بنا به دلایل خاص، بزه‌دیدگان را انتخاب می‌کند و علیه آنها مرتکب جنایت می‌شود. خصوصیات مشترک بین بزه‌دیدگان، سرخ اصلی برای شناسایی بزهکار است. مثلاً در قتل و تجاوز به کودکان، ویژگی مشترک بین آنان، کودک بودن، جنسیت، مورد تجاوز قرار گرفتن و قتل، مفقود شدن در مکان معین و ... موجب می‌شود بتوان مرتکب را شناسایی نمود.

بررسی پرونده مهین قدیری در این زمینه سودمند است.

مهین قدیری، مربی آموزشگاه رانندگی (۳۷ ساله)، اقدام به قتل حداقل ۶ مرد و زن می‌نماید. وی بعد از ارتکاب اولین قتل دستگیر شد و به مدت یک ماه در بازداشت اداره آگاهی قرار داشت، ولی با وجود شواهدی بر توجه اتهام و اظهارات متناقض، قرار وثیقه در تاریخ ۸۵/۷/۲۳ برای وی صادر و در تاریخ ۸۵/۸/۱۷ آزاد گردید. براساس شکایت خانواده اولین مقتول علیه مهین قدیری و مشاهده خون در خودروی متعلق به وی، تحقیقات درباره وی آغاز می‌شود. بعداً لکه‌های خون در زیر پله‌ها و داخل منزل قاتل نیز یافت می‌شود. شبیه چسب پهن پیچیده شده دور دهان مقتول نیز در داخل منزل مقتول مشاهده می‌گردد. ولی بررسی دقیقی در این زمینه در اداره تشخیص هویت صورت نمی‌گیرد.^۲

۱. برجس، ص ۶۰.

۲. در نامه شماره ۴۳۹/ب/۸۵ و (۲۱۶۰ / ش ۸۵) - ۱۷/۳۲-۲۶۰۰/۸۵۱ آمده است: «سه بسته حاوی تکه نوار چسب و یک رول چسب قهوه‌ای مورد آزمایش و بررسی با دستگاه FTIR قرار گرفت به شرح ذیل می‌باشد: ۱- رول نوار چسب با سه تکه نوار چسب‌های ارسالی متفاوت می‌باشد.

براساس اعلام خانواده مقتول (مفت‌اله امانی)، مهین قدیری به عنوان مظنون معرفی می‌شود (وی مستأجر مقتول بوده است). لکه خون متعلق به مقتول در خودرو و زیر پله‌های منزل قاتل، سرنخ مهم برای آغاز تحقیقات بوده است. اداره تشخیص هویت ناجا اعلام می‌دارد: «نوار چسب ارسالی از دور دهان مقتول با دو تکه نوار چسب بی‌رنگ (مکشوفه در منزل قاتل) از نظر گروه‌های عاملی دارای تشابه به ساختار شیمیایی می‌باشند.»^۱ همچنین لکه‌های خون در ماشین، راه‌پله‌ها، موزائیک و داخل حمام مشاهده شده است، ولی اداره تشخیص هویت به علت جزئی بودن و فساد آنتی ژن، نتوانسته نتیجه قطعی اعلام نماید.^۲

۲- نوار چسب ارسالی از دور دهان مقتول با دو تکه نوار چسب بی‌رنگ از نظر گروه‌های عاملی تشابه به ساختار شیمیایی می‌باشد.

۳- هیچ‌گونه آثار خونی بر روی سه قطعه نوار چسب مذکور مشاهده نگردید.

۴- لکه‌های روی تک موزائیک ارسالی از نظر وجود خون مثبت بودن، لکن به دلیل فساد آنتی ژن از آزمایش تعیین و گروه خونی نتیجه‌ای حاصل نشد.

۵- تار نخ از نمونه خاک برداشته از رختکن حمام از نظر وجود خون مثبت بودن لکن به دلیل جزئی بودن مقدار نمونه از آزمایش تعیین بنیان و گروه خونی نتیجه‌ای حاصل نگردید.

۶- تار نخ اخذ شده از نمونه سنگ ریزه به دست آمده راه‌پله و ورودی زیرزمین از نظر وجود خون مثبت بودن، لکن به دلیل جزئی بودن نمونه از آزمایش تعیین بنیان و گروه خونی نتیجه‌ای حاصل نشد.»

^۱ نامه شماره ۴۴۵ ب/ ۸۵ و ۸۵/۲۱۶ ش/ ۸۵ پرونده کلاسه ۸۵۱/۲۶۰۰-۱۷/۳۲.

^۲ نامه ۸۱۶۱-۸۵۱-۲۶۰۰-۱۷/۳۲ اداره تشخیص هویت.

نتیجه‌گیری

بزه‌دیده‌شناس قضایی ترکیبی از مباحث کارشناسی، پزشکی قانونی و حتی پلیس را درون خود جا داده است. در این مورد توجه به نکات زیر حائز اهمیت است:

اولاً، بزه‌دیده‌شناسی قضایی در واقع نوعی کارشناسی است که به صورت تخصصی در موضوعات مرتبط با بزه‌دیدگی اظهارنظر می‌نماید. این اظهارنظر مبتنی بر آموزش‌های بزه‌دیده‌محور، تخصص و تجربه کافی در تشخیص بزه‌دیدگی، صدمات وارده، نیازهای بزه‌دیدگان، تقصیر بزه‌دیده و سایر موضوعات مرتبط است. همان نقشی که امروزه یک کارشناس رسمی در نظامات عدالت کیفری برعهده دارد، توسط بزه‌دیده‌شناس قضایی با تخصص ویژه بزه‌دیدگی صورت می‌پذیرد.

ثانیاً، بزه‌دیدگی قضایی از نتایج تحقیقات پزشکی قانونی نیز بهره‌مند می‌گردد. مثلاً گزارش‌های پزشکی مشخص می‌کند که بزه‌دیده از مواد مخدر یا الکل استفاده می‌کرده و دارای بیماری روانی یا جسمانی خاص بوده است. در این صورت بزه‌دیده‌شناس قضایی با توجه به تجارب و تخصص خویش می‌تواند به تبیین تقصیر بزه‌دیده بپردازد یا در زمینه امکان خودزنی یا حتی خودکشی می‌تواند با توجه به گزارش‌های پزشکی قانونی اظهارنظر نماید.

ثالثاً، با بهره‌گیری از تجربه‌های تحقیقات پلیسی به ویژه در صحنه جرم، بزه‌دیده‌شناسی قانونی (قضایی) می‌تواند در زمینه نوع بزه‌دیدگی و علت آن اظهارنظر نماید. مثلاً اظهارنظر پلیس در خصوص علت تصادف و نقش و تقصیر راننده یا عابر، امکان تحلیل موضوع برای بزه‌دیده‌شناس قانونی (قضایی) را فراهم می‌کند.

بنا به جهات سه‌گانه مذکور، بزه‌دیده‌شناس قضایی موجب نادیده گرفتن کارشناسی یا اظهارنظرهای پزشکی قانونی یا پلیس در پرونده‌های مطروحه نیست، بلکه با استفاده از آنها می‌تواند به مقامات رسیدگی‌کننده یا قضات پرونده در کشف حقیقت کمک کند.^۱

۱. در آیین‌نامه اجرایی حدود اختیارات بررسی صحنه جرم که در اجرای ماده ۱۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در تاریخ ۱۳۹۶/۶/۲۸ به تصویب رسید، تحولات مهمی در همین راستا به چشم می‌خورد. در ماده ۶ آیین‌نامه مذکور آمده است: «گروه بررسی صحنه جرم متشکل از ... پزشک قانونی، کارگهان و مأموران تحقیق مربوط، کارشناسان ... و حسب مورد سایر کارشناسان.» در تبصره ۲ ماده یادشده، به معرفی سایر کارشناسان می‌پردازد: «سایر کارشناسان مذکور در ماده فوق، افرادی از قبیل کارشناسان آتش‌نشانی، اورژانس، جرم‌شناس و ...»

همچنین باید توجه داشت که یکی از مهم‌ترین دستاوردهای جرم‌شناسی، تشکیل «پرونده شخصیت»^۱ برای بزهکاران است. نتیجه این دستاورد، نادیده گرفتن بزه‌دیدگان در مرحله تحقیقات جنایی توسط پلیس و مقامات عدالت کیفری است. اما دستاورد مهم بزه‌دیده‌شناسی قضایی، تشکیل پرونده شخصیت برای بزه‌دیدگان در هر پرونده کیفری می‌باشد^۲ که در نظام‌های عدالت کیفری تا حدود زیادی مغفول مانده است.

امروزه پزشکی قانونی گزارش‌هایی درباره تعداد، نوع و سطح آسیب‌های مختلف جسمانی منتشر می‌کند که تا حدودی به تبیین‌های کمی این نوع آسیب‌ها اشاره دارد. مثلاً تعداد سقط جنین در سال، سقط‌های مجاز درمانی و غیردرمانی، قانونی و غیرقانونی، سن مادران و ... بیانگر نیاز به تأسیس یک نهاد مستقل تحت عنوان بزه‌دیده‌شناسی قضایی زیر نظر قوه قضائیه یا نهاد مدنی (نظیر کانون کارشناسان) رسمی که موظف به تهیه آمار بزه‌دیدگی متناسب با تعداد، نرخ بزه‌دیدگی و سطح افزایش یا کاهش آن نسبت به جرایم مختلف عمدی و غیرعمدی باشد. طبقه‌بندی جرایم جسمانی، مالی، آسیب‌های مادی و معنوی و گروه‌بندی آنها به قتل، تجاوز، ضرب و جرح، سرقت و ... می‌تواند به تبیین دقیق سیمای بزه‌دیدگی با توجه به موقعیت‌های زمانی و مکانی کمک کند. تعداد افرادی که در یک دوره زمانی، بزه‌دیده جرم خاصی می‌باشند یا مکان‌هایی که امکان بزه‌دیدگی در آنها بیشتر است، مانند اماکن جرم‌خیز، همچنین تعداد دفعاتی که یک فرد بزه‌دیده واقع شده است، از اهم محورها این گزارش‌دهی می‌باشد. بر همین اساس می‌توان به تدوین آمار جنایی بزه‌دیدگان پرداخت. آمارها بیشتر بزهکارمحور است و نرخ بزهکاری

→ روان‌شناس .. که متناسب با نوع جرم به تشخیص و دستور بازپرس در صحنه جرم اقدام می‌کنند.» در آیین‌نامه مذکور به این موضوع مهم توجه شده است که صرف اظهارنظرهای کارشناسی‌های رایج، پزشکی قانونی و پلیسی برای روشن شدن حقیقت کفایت نمی‌کند. به همین دلیل حضور سایر متخصصان، از جمله جرم‌شناسان، را پیش‌بینی نموده است. بدیهی است که در صورت آگاهی از نقش بزه‌دیده‌شناسان قضایی، در اصلاح آیین‌نامه مذکور می‌توان به امکان حضور و اظهارنظر توجه نمود.

۱. «پرونده شخصیت بزهکار» فصل مستقلی در کتاب‌های «تحقیقات جنایی» را تشکیل می‌دهد، به عنوان نمونه ر.ک:

Tong, Stephen – Horvath, Miranda, A.H: *Understanding Criminal Investigation*, WILEY – BLACKWELL, UK, 2009.

در کتاب یاد شده از صفحات ۶۹ تا ۹۳ به بحث نیم‌رخ بزهکاران (Offender profiling) اختصاص دارد.
۲. «در طی یک تحقیقات جنایی شتاب‌زده، دور از ذهن نیست که حواس خود را متوجه منافع قابل درک بررسی رفتارها و انگیزه‌های مجرم نموده و ارزش شناخت بزه‌دیده را فراموش کرد.» (تروی، ۱۳۸۵، ص ۱۶۵).

را مشخص می‌سازد ولی نرخ بزه‌دیدگی^۱ موضوعی متفاوت است که کمتر به آن پرداخته شده است. مثلاً باید مشخص شود که در ازای هر چند نفری که به عابر بانک‌ها رجوع می‌کنند، امکان سرقت از آنها وجود دارد.

با توجه به اهمیت روزافزون بزه‌دیده‌شناسی قضایی، پیشنهاد می‌شود، قوه قضائیه اقدام به تشکیل و راه‌اندازی مراکز بزه‌دیده‌شناسی قضایی، نظیر پزشکی قانونی در سراسر کشور نماید. این مراکز می‌تواند به عنوان بخشی از دستگاه قضایی یا نهادهای عمومی زیر نظر قوه قضائیه نظیر کانون کارشناسان دادگستری باشد.

1. Victimization Rate.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

- انصاری، ولی‌الله، **حقوق تحقیقات جنایی (مطالعه تطبیقی)**، انتشارات سمت، چاپ اول، تابستان ۱۳۸۰.
- برجس، آن ولبرت و چریل رگر و آلبرت آر رابرتس، **بزه‌دیده‌شناسی، نظریه‌ها و کاربردها**، ترجمه دکتر حمیدرضا ملک‌محمدی، نشر میزان، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۵.
- درنر جی، ویلیام، **بزه‌دیده‌شناسی**، ترجمه عباس شیری، مندرج در زنداکبری، صدیقه و سید مرتضی خدائیان، **بررسی صحنه‌های آتش سوزی و انفجار**، دفتر تحقیقات پلیس آگاهی ناجا، ۱۳۸۵، تهران.
- سودرمن، هاری و جان اوکانل، **پلیس علمی - کشف علمی جرایم**، ترجمه یحیی افتخارزاده، انتشارات زوار، چاپ هنربخش، چاپ سوم، ۱۳۷۷.
- شیری، عباس، **رفتار کرامت مدار با بزه‌دیده، اعطای اختیار در مرحله تعقیب و تحقیق**، جلد ۱، مندرج در تازه‌های علوم جنایی، زیر نظر دکتر علی حسین نجفی ابرنآبادی، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۹۲.
- کدی، برایان، **بررسی جنایی تئوریک و رنگ**، ترجمه علی شادکام و حسین دیبایی اصل، تهران: دفتر تحقیقات کاربردی پلیس آگاهی ناجا، ۱۳۸۵.
- گاردنر، راس ام، **بررسی کاربردی صحنه جرم**، ترجمه علی شادکام، بازخوانی و ویرایش فنی، غلامحسین بیابانی، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس آگاهی ناجا، ۱۳۸۵.
- ونیتن، ای مارک، **آزار و بی‌توجهی و سوء رفتار نسبت به کودک: گزارش‌دهی الزامی (Mandatory Reporting)**، ترجمه دکتر حسن قاسمی مقدم، مندرج در کتاب **دانشنامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از وقوع جرم**، جلد ۱، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.

مقاله

- بیابانی، غلامحسین، جایگاه مدیریت صحنه جرم در جرم‌یابی، فصلنامه کارگاه، سال چهارم، پاییز ۹۰، شماره ۱۶.
- درآمدی بر پیشگیری وضعی و گونه‌های آن، مندرج در کتاب مجموعه مقالات ارسالی، جلد ۱، نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، زیر نظر عباس شیری، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۹، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.
- شیری، عباس، نقش و جایگاه بزه‌دیده در حقوق تحقیقات جنایی، منتشره در پژوهش‌های حقوق کیفری، دانشکده حقوق، دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۲۳.
- فرجیها، محمد، مدیریت امور جرم‌یابی، فصلنامه کارگاه، سال چهارم، تابستان ۹۰، معاونت تحقیقات و کشف جرایم ناجا (پلیس آگاهی ناجا)، شماره ۱۵.
- مذاکرات و آراء هیئت عمومی دیوان عالی کشور، ۱۳۸۱، تألیف اداره وحدت رویه و نشر مذاکرات هیئت عمومی دیوان عالی کشور، چاپ روزنامه رسمی کشور، منتشره در سال ۱۳۸۴.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و عبدالعلی توجهی، بزه‌دیده‌شناسی و مشکل بزه‌دیدگی‌های گزارش نشده، مجله مدرس زمستان، ۱۳۷۸، شماره ۴.

پایان نامه و رساله

- پورعلی، رامین، «بررسی دلایل عدم دادخواهی بزه‌دیدگان، مطالعه موردی شهر تهران (۱۳۹۰-۱۳۹۵)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی به راهنمایی دکتر عباس شیری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «تقریرات درس بزه‌دیده‌شناسی»، سال تحصیلی ۷۴-۱۳۷۳، دانشگاه تربیت مدرس.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «تقریرات درس جرم‌شناسی بازپروری»، سال تحصیلی ۸۶-۸۷، دانشگاه تربیت مدرس.
- رأی وحدت رویه شماره ۵۲ مورخ ۱۳۶۳/۱۱/۱.

ب) منابع انگلیسی

Books

- Chlesinger, Philip- Tumber, Howard, *REPORTING CRIME, The Media Politics of Criminal Justice*, CLARENDON PRESS, OXFORD, 1995.
- Douglas, John – Burgess, Annw – Burgess, Allen, G – Ressler, Robert K. *Crime Classification Manual, A Standard System for Investiga and Classifying Violent Crime*, 3 rd Edition, Mar 2013, 576 pages, WILEY, USA.
- Holmes, Ronald.M.- Holmes, Stephen, T, *Serial Murder*, 3rd edition, SAGE publication, 2010, California, USA.
- Turvey, E. Brent & Petherick, Wayne, *Forensic Victimology, Examining Violent Crime Victims in Investigative and Legal Contexts*, Academic Press in an imprint of Elsevier, USA, 2009.